

ЛАРИСА СЕМЕНОВСЬКА
(Полтава)

ПОЛІТЕХНІЧНА ОСВІТА ШКОЛЯРІВ КРІЗЬ ПРИЗМУ ІДЕЙ І. ТКАЧЕНКА

Проаналізовано погляди видатного українського педагога І. Ткаченка з проблеми політехнічної освіти школярів. Розкрито новаторський характер ідей педагога у зв'язку із забезпеченням позитивної мотивації трудової діяльності учнів шляхом використання цілісного комплексу педагогічних засобів (зміст, форми, методи).

Ключові слова: І.Г. Ткаченко, погляди, ідеї, політехнічна освіта, трудова діяльність, школярі, мотивація, зміст, форми, методи.

Сучасні кардинальні соціально-економічні та суспільно-культурні трансформації зумовлюють зміну методологічних орієнтирів сучасної педагогічної науки і, відповідно, актуалізацію проблеми вибору нових теоретичних і практичних засад удосконалення політехнічної освіти школярів як пріоритетного засобу підготовки молоді до трудової діяльності. Перед освітньо-виховною практикою відкриваються нові перспективи завдяки її зверненню до кращих вітчизняних здобутків. У цьому контексті невичерпним джерелом для пошуку найбільш ефективних шляхів розв'язання означеної проблеми є творча спадщина видатного українського педагога, сміливого експериментатора-дослідника, автора низки педагогічних творів, талановитого керівника Івана Гуровича Ткаченка.

Свою педагогічну діяльність І. Ткаченко розпочав у 1936 р., упродовж 1944-1982 рр. працював директором Богданівської середньої школи № 1 Знам'янського району Кіровоградської області. У 1945 р. він стає кореспондентом Науково-дослідного інституту педагогіки України, з 1970 р. – керівником школи передового педагогічного досвіду директорів шкіл області, депутатом Верховної Ради УРСР, членом Президії Верховної Ради УРСР [5]. За період роботи І. Ткаченка на посаді директора школи навчальний заклад став справжньою творчою лабораторією, відомою не тільки в Україні, а й далеко за її межами. Досвід своєї педагогічної діяльності І. Ткаченко узагальнив у 8 монографіях і понад 200 наукових статтях. Його праця «Богданівська середня школа» була удостоєна другої премії Республіканського педагогічного товариства.

Аналіз джерельної бази свідчить, що творчий потенціал видатного педагога не обмежений у часі, а тому привертає увагу не лише істориків педагогіки (А. Іванко, Н. Калініченко, Н. Котелянець, В. Майборода, О. Сухомлинська, Н. Терентьева), але й учених, які спрямовують свої наукові пошуки в площину освітніх інновацій (О. Коберник, Г. Левченко, В. Мадзігон, Г. Перебийніс, О. Максимчук, А. Постельняк, О. Романенко, В. Сидоренко, Д. Тхоржевський, О. Філоненко). Відзначаючи ґрунтовність і високий рівень аргументованості праць авторів, названих нами, маємо зазначити, що внесок І. Ткаченка в розробку проблеми політехнічної освіти школярів

залишається не достатньо вивченим. Отже, вважаємо доцільним висвітлити саме цей аспект його багатогранної педагогічної спадщини.

Важливою передумовою реалізації завдань політехнічної освіти школярів І. Ткаченко визначав формування в них позитивної мотивації до праці. Розвиваючи означене положення, сучасні вчені (Ю. Гільбух, В. Демиденко, О. Філоненко) зазначають, що мотивація праці формується завдяки всій системі виховних впливів, але, перш за все, вона отримує розвиток у загальноосвітніх навчальних закладах [6]. Вони підкреслюють, що навчання виступає одним із видів трудової діяльності, а тому всі прийоми мотивації, що повинні використовуватися в практиці трудової діяльності школярів, застосовуються й у даному процесі. До педагогічних засобів мотивації трудового виховання можна віднести прийоми спонукального впливу, пов'язані зі змістом навчального матеріалу, методами і формами навчання, наочними і технічними засобами навчання, дидактичним матеріалом, особистістю вчителя, суспільною думкою колективу.

У змісті навчального предмету закладені об'єктивні можливості збудження пізнавальних потреб, мотивів навчання. Спеціалісти (В. Ільїн, Г. Щукіна, Т. Шамова) вважають, що основні функції змісту навчального матеріалу у вихованні мотивації полягають у тому, що вони стимулюють розвиток багатьох компонентів і ознак мотивації, слугують джерелом розвитку ідейної направленості мотивації. Щоб реалізувати ці можливості у сфері розвитку мотивації, вчитель повинен застосовувати певні прийоми, які спонукають учнів до навчання і праці.

Аналіз педагогічної спадщини І. Ткаченка свідчить, що у формуванні мотивації учнів до трудової діяльності широко використовувалися всі складові частини навчально-виховного процесу школи. Зокрема, засоби, пов'язані зі стимулюючим впливом змісту навчального матеріалу: показ новизни змісту; поглиблення раніше засвоєних знань; розкриття практичної, наукової значущості змісту, його професійної спрямованості; забезпечення міжпредметних зв'язків; показ досягнень сучасної науки тощо. Ця група методів спрямована на те, щоб створити в учнів нові враження, викликати здивування. За таких умов учні стикаються з протиріччями між знаннями, що сприймаються, і власним небагатим досвідом. Усе це спонукає їх думати, викликає інтерес до уроку. Такими методами і прийомами вчителі Богданівської середньої школи орієнтували учнів на різноманіття науково-технічного процесу, залучали учнів до активного пошуку знань міжпредметного характеру. Особливого значення у формуванні мотивів праці І. Ткаченко надавав урокам математично-природничого циклу й виробничого навчання, зазначаючи при цьому, що ефективність оволодіння учнями основ наук забезпечується за умови використання вчителем відповідних педагогічних засобів (проблемний виклад навчального матеріалу, розв'язання пізнавальних завдань, самостійні дослідження учнів) [3, с. 5].

Творче відношення до формування мотивації навчально-трудова діяльності було характерне для багатьох майстрів виробничого навчання Богданівської середньої школи (вчителі Л. Мініна, В. Попов, І. Довгий, Н. Платонова, І. Гнатюк, І. Мацебурко). Вони не тільки озброювали учнів знаннями, прищеплювали уміння й навички виробничої праці, але й виховували сумлінне ставлення до неї, інтерес і повагу до сільськогосподарських професій. Ці майстри особистим прикладом формували в учнів кращі риси особистості – цілеспрямованість, відповідальність, організованість,

бережливе ставлення до засобів і продуктів праці тощо [1]. Мотивація навчання й праці формувалась на уроках успішно в тих колективах, які очолювали вчителі й майстри виробничого навчання з високою професійною кваліфікацією. Вони активно реалізували розвивальні можливості уроку, ефективно використовували специфічні для виробничого навчання методи, прийоми і засоби, які спонукають учнів до навчально-виробничої діяльності. Отже, І. Ткаченко був переконаний, що ефективність педагогічної діяльності вчителя суттєво залежить і від наявності в нього знання сутності мотивації, уявлення про ступінь сформованості позитивної мотивації у вихованців.

Педагогічний колектив Богданівської середньої школи організовував постійно й тимчасово діючі виставки, для яких добиралися кращі учнівські роботи, виготовлені за період навчання в гуртку. Як свідчить досвід, організація виставок поліпшувала ставлення школярів до виконання завдань. У них виникало трудове суперництво за право представити на виставці свої вироби; вони прагнули виготовити їх на високому рівні майстерності. Виставлені вироби ставали наочністю, що сприяло підвищенню ефективності навчання.

Формування позитивної мотивації до трудової діяльності здійснювалося також шляхом організації дослідницької роботи, яка виступала невід'ємним складником частиною навчально-виховного процесу, була органічно пов'язана з теоретичним навчанням і відігравала важливу роль у вивченні основ сільськогосподарського виробництва, а також у виконанні практичних робіт на шкільній навчально-дослідницькій ділянці у складі учнівської виробничої бригади.

Сільськогосподарське дослідництво в учнівській виробничій бригаді набуло в школі найефективнішої форми суспільно корисної праці, яке підносило учнівську працю на рівень творчої діяльності. У навчально-дослідному господарстві бригадами проводилися прості й складні досліди. До участі в дослідницькій роботі залучалися всі учні школи. Традиційно найпростішими дослідями займалися наймолодші школярі під керівництвом учителя. Старшим учням, і особливо тим, хто виявляв нахили та інтерес до дослідництва, дозволялося експериментувати. І хоча ця копітка робота вимагала неабиякого терпіння, витримки, хисту, деякі учні досягали значних успіхів.

Досвід роботи Богданівської середньої школи довів, що дослідництво сприяє не лише опануванню учнями знаннями, вміннями й навичками, а й збуджує їхню творчу думку, розвиває в них допитливість, ініціативу, новаторство, сприяє вихованню у школярів любові до праці взагалі й сільськогосподарської зокрема [4, с. 35]. Саме така діяльність створювала об'єктивні умови для виявлення певних аспектів мотивації праці, й передусім інтересу, працелюбності, самопізнання, самовдосконалення, спілкування. Вони спонукали юних дослідників до активної роботи, виступали основою формування особистісної та суспільної значущості трудового процесу, його результатів. На цій основі розвивалося почуття власної гідності – важливий фактор становлення соціальної спрямованості особистості.

Важливим, на погляд І. Ткаченка, є професійна орієнтація школярів на майбутню трудову діяльність у селі. Він закликав учителів звертати увагу саме на тих учнів, які ще не зробили свій вибір, не вирішили, чи поєднувати своє майбутнє із сільським життям. Свій громадський обов'язок педагогічний колектив Богданівської середньої

школи вбачав передусім у тому, щоб створити практичні можливості для розвитку індивідуальності підростаючої особистості, її творчої самореалізації та активно-позитивної спрямованості, щоб кожен випускник знайшов своє місце у житті. У цьому аспекті І. Ткаченко виокремлював два магістральні взаємообумовлені шляхи: по-перше, самопізнання (пізнання учнями своїх здібностей), по-друге, соціальна орієнтація особистості (передусім у сфері праці та суспільної діяльності).

Закономірно, що формування мотивації праці учнів у період духовного відродження національної культури потребує, в першу чергу, збагачення їх надбаннями трудової культури попередників. Школярі Богданівської середньої школи пізнавали суть та особливості народних трудових традицій, тим самим вони прилучалися до важливих національних цінностей, серед яких чільне місце посідали любов та повага до батьків і людей праці, вшанування Батьківщини, рідної оселі. Це забезпечувало формування моральної свідомості підростаючого покоління (почуття національної гідності, гордість, історична пам'ять, оптимізм, працелюбність тощо) і, як свідчить досвід школи, водночас виступало основою розвитку стійкої мотивації до трудової діяльності.

Вагомим теоретичним досягненням І. Ткаченка вважаємо обґрунтування наукових положень, які й сьогодні, безумовно, можна розглядати як основні принципи трудової політехнічної підготовки молоді. До них відносимо: 1) єдність трудового виховання та інтелектуального, естетичного й фізичного розвитку, що забезпечує максимально сприятливі умови для формування особистості; 2) розкриття, виявлення, розвиток особистості в праці, яка є джерелом і передумовою фізичного й соціально-психологічного становлення особистості; 3) висока моральність праці, її суспільно корисна спрямованість і значущість, що забезпечує можливості пропагування способу життя, домінантою якого є творення, на противагу споживацькій орієнтації життєвих принципів, які призводять до деградації, деморалізації особистості; 4) поступове планомірне включення в продуктивну працю відповідно до вікових особливостей і ступеню теоретичної підготовленості; 5) багатогранність видів праці (охорона природи, збір вторинної сировини, лікарських рослин, виконання замовлень, суспільних обов'язків і доручень на базі шкільних майстерень, заняття народними художніми промислами), їх постійність; 6) творчий характер праці, який знаходить своє вираження в появі нових ідей, прогресивних технологій, у більш досконалих і високопродуктивних знаряддях праці, нових видах продукції, матеріалах, енергії, які, у свою чергу, ведуть до розвитку потреб; 7) посиленість трудової діяльності, що є передумовою задоволення від праці; 8) наукова організація праці, яка базується на досягненнях науки і передовому виробничому досвіді.

Одним із ефективних шляхів забезпечення трудової політехнічної підготовки І. Ткаченко визнавав вивчення основ природничих і математичних наук. У зв'язку з цим педагог підкреслював важливість таких методів і прийомів: а) використання фактичного матеріалу спостережень учнів під час виробничих екскурсій з метою вивчення наукових основ виробничих процесів і сучасного виробництва; б) наведення прикладів із виробничого оточення і трудової діяльності самих учнів у сільськогосподарському виробництві; в) проведення на уроці демонстраційного експерименту виробничого змісту; г) використання учнями лабораторних робіт із використанням приладів, промислових установок, інструментів, матеріалів тощо;

д) розв'язування задач із науково-технічним і виробничим змістом; е) організація самостійних спостережень учнів за тематикою, пов'язаною з трудовим навчанням; ж) самостійна робота учнів над річними темами, пов'язаними із сільськогосподарським виробництвом [2].

Значний потенціал для застосування знань, умінь і навичок, набутих під час теоретичного навчання на уроках, на думку І. Ткаченка, має позакласна трудова діяльність. Педагог був переконаний, що позакласна робота, яка будується на широкій самодіяльності учнів при органічному зв'язку теорії з практикою, має великі виховні можливості, якщо будь-яке практичне завдання з певного виду позакласної роботи (наприклад, робота в гуртку) пов'язується з виконанням суспільно корисних справ і має трудову політехнічну спрямованість. І. Ткаченко підкреслював, що науково-технічна творчість — це постійно діючий фактор і невичерпний резерв зростання продуктивності праці, а найбільш ефективними й масовими формами технічної творчості виступають винахідництво й раціоналізаторство. Тож педагог наголошував, що працюючи в технічних гуртках, учні мають можливість глибоко усвідомити важливість і зрозуміти сутність процесу науково-технічного розвитку країни.

Дослідженням установлено, що керівництво роботою технічних гуртків із фізики, хімії, математики та трудового навчання здійснювалося шкільним конструкторським бюро (ШКБ). Воно виконувало функцію наукового консультанта й організатора діяльності школярів у галузі конструювання моделей і приладів. І. Ткаченко був свідомий того, що для реалізації завдань трудової політехнічної підготовки шляхом технічної творчості доцільно дотримуватися таких вимог щодо вибору завдань: 1) зв'язок із програмним матеріалом основ природничо-математичних наук і сільськогосподарського виробництва; 2) забезпечення політехнічного характеру, тобто виконання конкретного завдання має допомагати учням вивчати основи сучасної індустрії; 3) відповідність сучасному рівню розвитку техніки й автоматики, електроніки, телебачення тощо; 4) важливість різносторонності й експериментальної спрямованості; 5) практичне використання верстатів, інструментів шкільних майстерень, а також цехів і лабораторій виробництва; 6) дотримання принципу посильності й доступності.

Педагог зазначав, що організація трудової політехнічної діяльності в позакласних творчих об'єднаннях передбачає взаємодію таких етапів: I – самостійний вибір учня об'єкту творчої діяльності (модель, пристрій, прилад); II – виконання креслення об'єкту за допомогою секції технічної документації ШКБ; III – добір або закупівля необхідних матеріалів для виготовлення моделі, пристрою, приладу (здійснюється за участю секції матеріалознавства), IV – складання графіку виконання роботи, організація робочого місця й добір відповідних інструментів під керівництвом секції організації праці ШКБ; V – безпосереднє виготовлення об'єкту творчої діяльності у співробітництві із секцією наукової консультації; VI – підготовка технічної документації і звіту, передача виробу виставочному комітету для експонування на шкільній виставці технічної творчості.

І. Ткаченко наголошував на важливості забезпечення суспільної орієнтації трудового виховання молодого покоління. Важливу роль у цьому, на думку педагога, відіграє виконання перспективних трудових завдань із метою створення матеріальних і духовних цінностей для школи й громади. Так, у результаті напруженої роботи

школярів навесні 1954 р. було закладено фруктовий сад (160 дерев), крім цього, межі садиби (4,5 га) школярі прикрасили близько 300 декоративними деревами. Наприкінці навчального року свої насадження випускники як трудову естафету передали учнями 9 класів, які не лише зберегли надбання своїх попередників, але й посадили 5 га лісосмуг на схилах ярів та балок у с. Богданівці.

Узагальнюючи досвід використання перспективних трудових завдань як ефективного засобу моральної і психологічної підготовки учнів до праці в сфері виробництва, І. Ткаченко сформулював такі педагогічні умови їх організації: а) орієнтація на створення вагомих матеріальних і моральних цінностей для школи й громади; б) зв'язок із змістом шкільної освіти й трудового виховання; в) дотримання певних хронологічних меж (декілька годин на тиждень у позаурочний час упродовж 1-2 років) для виконання перспективного трудового завдання; г) відповідність змісту рівню розвитку класного колективу; д) дотримання чіткої організації (складання графіку, визначення колективних та індивідуальних форм роботи, підготовка проміжної і підсумкової звітності, необхідність висвітлення результатів в пресі, по радіо, на батьківських зборах); е) відповідність інтересам, здібностям, виробничим умінням і навичкам учнів, ж) забезпечення можливостей саморозвитку й самоствердження у праці.

Особливо цінним здобутком І. Ткаченка вважаємо його діяльність щодо впровадження в шкільну практику ідеї організації учнівської виробничої бригади. У зв'язку з цим педагог значну увагу приділяв питанню ефективного функціонування органів самоуправління бригадою, зокрема проблемі розумного поєднання педагогічного й науково-господарського (з боку спеціалістів місцевого господарства) керівництва з учнівським самоврядуванням. Успішність організації праці в учнівській виробничій бригаді, як засвідчив досвід Богданівської середньої школи, залежить, по-перше, від наявності навчально-дослідного поля із загальноприйнятою в господарстві сівозміною, по-друге, від наявності науково обґрунтованого плану діяльності й виконання графіка роботи усіма школярами 7-10 класів у сільськогосподарському дослідництві.

На думку І. Ткаченка, педагогічно доцільна організація діяльності учнівської виробничої бригади передбачає взаємодію таких складників: 1) дотримання наукової і господарської спрямованості виробничих процесів; 2) реалізація суспільно-політичного виховання під час виконання трудових завдань; 3) створення й існування табору праці й відпочинку на період літньої виробничої практики; 4) поєднання матеріальних і моральних стимулів у разі використання методу змагання; 5) максимальне застосування механізмів і машин у ході виконання трудових завдань; 6) здійснення систематичного обліку праці кожного члена учнівської виробничої бригади у відповідності до науково обґрунтованих норм праці; 7) проведення сільськогосподарської виставки і свята врожаю.

Визначаючи перспективні напрями вдосконалення роботи учнівської виробничої бригади, І. Ткаченко підкреслював необхідність оволодіння школярами новою сільськогосподарською технікою і прогресивними технологіями виробництва сільськогосподарської продукції; застосування в її діяльності системи наукової організації праці й госпрозрахунку; розширення кола організаційних і виробничих функцій органів бригади, зокрема учнівського самоврядування, створення навчально-виробничих ланок для виконання сезонних сільськогосподарських робіт; залучення до роботи з бригадою спеціалістів сільського господарства, раціоналізаторів

і винахідників, учених-селекціонерів, наукових співробітників обласних сільськогосподарських станцій, науковців педагогічної галузі.

Отже, у педагогічній спадщині І. Ткаченка відображені різноманітні аспекти проблеми трудової політехнічної підготовки молоді. Яскраво вираженим новаторським характером відрізняється його ідея щодо необхідності забезпечення позитивної мотивації трудової діяльності шляхом використання комплексу педагогічних засобів, які пов'язані зі стимулюючим впливом змісту навчального матеріалу (розкриття практичної, наукової значущості знань; забезпечення їх суспільної та професійної спрямованості; дотримання міжпредметних зв'язків; показ досягнень сучасної науки тощо), а також зумовлені поєднанням традиційних та інноваційних організаційних форм (проведення тимчасових виставок учнівських робіт, організація дослідницької роботи учнів, розробка системи позакласної творчої технічної діяльності школярів, упровадження перспективних трудових завдань, утворення виробничих учнівських бригад).

Подальшого наукового вивчення потребують питання актуалізації і творчої реалізації ідей І. Ткаченка в сучасній шкільній практиці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ткаченко І. Г. Богданівська середня школа імені В. І. Леніна / І. Г. Ткаченко. – К.: Рад. школа, 1975. – 204 с.
2. Ткаченко І. Г. Політехнічне навчання на уроках і в позакласній роботі з фізики в 9-10 класах / І. Г. Ткаченко // Радянська школа. – 1956. – №7. – С. 20-27.
3. Ткаченко І. Г. Трудове виховання старшокласників / І. Г. Ткаченко. – К.: Рад. школа, 1971. – С. 137-144.
4. Ткаченко І. Г. Учнівська бригада – лабораторія передового досвіду / І. Г. Ткаченко // Радянська школа. – 1962. – №8. – С. 34-37.
5. Українська педагогіка в персоналіях [Текст]: Навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів. У 2-х кн. Кн. 2. XX століття / За ред. О. В. Сухомлинської. – К.: Либідь, 2005. – 552 с.
6. Філоненко О. Про формування позитивної мотивації до трудової діяльності в сільській школі / О. Філоненко // Імідж сучасного педагога. – 2004. – №2-3. – С. 51-54.

Лариса Семеновская.

ПОЛИТЕХНИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ ШКОЛЬНИКОВ СКВОЗЬ ПРИЗМУ ИДЕЙ И. ТКАЧЕНКО

Проанализированы взгляды выдающегося украинского педагога И. Ткаченко на проблему политехнического образования школьников. Раскрыт новаторский характер идей педагога в связи с обеспечением позитивной мотивации трудовой деятельности учеников путем использования целостного комплекса педагогических средств (содержание, формы, методы).

Ключевые слова: *взгляды, идеи, политехническое образование, трудовая деятельность, школьники, мотивация, содержание, формы, методы.*

Larysa Semenovskaya.

POLYTECHNIC EDUCATION OF SCHOOL PUPILS THROUGHOUT THE PRISM OF I. TKACHENKO'S IDEAS.

The views of the prominent Ukrainian pedagogue I. Tkachenko on the problem of polytechnic education of school pupils are analysed. Innovative character of pedagogue's ideas is exposed in connection with providing a pupils' positive motivation of labour activity by using an integral complex of pedagogical facilities (contents, forms, methods).

Keywords: *I. Tkachenko, views, ideas, polytechnic education, labour activity, school pupils, motivation, contents, forms, methods.*

Одержано 15.09.2009, рекомендовано до друку 10.10.2009 р.